

АҚШ ТАЪЛИМИ ТАШКИЛ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Рахмонали Бозорбой ўғли Турсунов

ЎзМУ мустақил изланувчиси

rahmonali504@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада АҚШ олий таълим тизимини ташкил қилишнинг ўзига хос жиҳатлари, бизнинг таълим тизимимизга ўхшаш ва фарқли томонлари ўрганилган. Айрим хусусиятларни бизнинг таълим тизимимизга ҳам киритишнинг самарали томонлари очиб берилган.

Калит сўзлар: таълим тизими, академик эркинлик, синергетик ҳамкорлик, хусусий агентликлар, имтихонсиз қабул, индивидуал ўқув режа, илмий маслаҳатчи, фан ва ишлаб чиқариш.

ABSTRACT

The article explores the specifics of the organization of the U.S. higher education system, similarities and differences to our education system. The benefits of incorporating certain features into our education system have also been revealed.

Keywords: education system, academic freedom, synergetic cooperation, private agencies, exam-free admission, individual curriculum, scientific adviser, science and production.

КИРИШ

“Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратишдан иборат.[1] Таълим жамият тараққиётини белгиловчи асосий омил экан, давлат уни муносиб ташкил этиш ва бошқариш масаласига ҳам мос ва хос эътибор бериши лозим.

“Таълим тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш, маънавий- маърифий муҳитни замон талабига мослаш, ўқитувчи касбининг, нуфузини ошириш, янги давр педагогларини тарбиялаш, педагогика фанини ривожлантириш, инновацион таълим ва ахборот-коммуникация технологияларини таълимга жорий

этишга катта эътибор қаратиш масалаларига жиддий ёндашиш зарурлигини кўрсатмоқда.[2]

Ривожланган давлатлар нафақат иқтисодий жиҳатдан, балки аввало шу иқтисодий юксалишига сабаб бўлган таълимий ривожланиш тарихига ҳам эга албатта. Хусусан, АҚШ таълим тизими ва уни бошқариш масалалари ҳам жаҳоннинг бошқа аксарият мамлакатларидан кескин фарқланади. Масалан бу ерда таълимда кредит-модул тизимининг ўзига хос мураккаб тизими амал қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

АҚШда турли тарихий ва иқтисодий сабабларга кўра, тақсимланган таълим бошқаруви давлат бошқаруви университетларнинг ўзини ўзи бошқариши ва таълим мазмуни ва сифати устидан ижтимоий профессионал назорат билан бирлаштирилган. Шу муносабат билан, бир қарашда, бу эрда ягона таълим тизими умуман мавжуд эмас, чунки ҳар бир университет ва ҳар бир мутахассислик ўзига хос қабул қоидаларидан, ўз малака талабларидан ва кўпинча ўқув ютуқларини ўлчаш тизимидан фойдаланади.

Бу ерда Олий таълим муассасаси ўзининг билимларни баҳолаш мезонлари, ўқиш муддати ва ўзига хос таълим ҳужжатлари шаклини ихтиёрий ўзи белгилайди. Албатта, мамлакат бўйича талаблар ва қоидаларнинг бундай номувофиқлиги турли хил параллелликларни вужудга келтиради.

Кўшма Штатлардаги таълим тизимидаги ягона давлат органи - Таълим Департаменти бўлиб, унинг асосий вазифалари таълим ва назорат соҳасидаги АҚШ давлат сиёсатини шакллантиришдадир. Шу билан бирга, Олий ўқув юртларида таҳсил олаётганларга моддий ёрдам кўрсатиш билан ҳам шуғулланади.[3]

Айрим университетларнинг илтимоси ва таклифига биноан улар индивидуал таълим дастурлари бўйича кадрлар тайёрлаш ҳажми, мазмуни ва сифатини ва уларнинг миллий аккредитациясини, шунингдек, ушбу дастурларнинг битирувчилари малакасининг касбий тан олиншини кўриб чиқадилар ва баҳолайдилар, турли ҳисоботларни нашр этишни ташкил қиладилар. ва бюллетенлар, кўплаб конференциялар ва семинарлар ўтказишади. Ушбу касб-хунар жамиятлари ва жамоат органларининг фаолияти муайян соҳаларда мутахассислар тайёрлашда ҳам, ўқув жараёнини ташкил этишда ҳам миллий ёндашувларни ривожлантиришга ёрдам беради. Америка коллежлари ва университетлари ассоциацияси ва Америка университет профессорлари уюшмаси Америка

таълим тизимининг шаклланишига алоҳида таъсир кўрсатди. Айнан 1940 йилда улар томонидан имзоланган “Академик эркинлик ва фаолият юритиш тамойиллари баёни” бугунги кунда ҳам ўқув жараёни ва меҳнатни ташкил этиш асосларини белгилайди.[4]

Айтиш мумкинки, жамоат ва касбий жамиятлар фаолияти ва ташқи кўринишда мустақил фаолият кўрсатаётган таълим муассасаларини ягона таълим тизимига бирлаштирувчи органлар ва бу АҚШ таълим тизимининг асосий хусусияти ҳисобланади. Университетнинг кенг автономияси, университетлар фаолиятини ягона маъмурий-методик бошқарувнинг йўқлиги алоҳида университетларнинг таълим ташаббусларига тўсқинлик қилмайди ва профессионал жамиятлар ва жамоат профессионал органларнинг фаолияти фойдали таълим ташаббусларини аниқлаш, кўпайтириш имконини беради. Бу тажрибадан бизнинг мамлакатимизда ҳам фойдаланиш ижобий самара беради, деб ўйлайман.

Кўшма Штатлардаги аксарият университетлар таълим дастурларининг аксарият қисмига талабаларни кириш имтиҳонларисиз, қоида тариқасида, мустақил тест натижалари билан тасдиқланган олдинги таълим босқичларида олинган натижалар асосида қабул қилади.

Айни кунда бизнинг мамлакат таълим тизимида ҳам шу хориж тажрибасидан унумли фойдаланишга ўтиш режаси қилинмоқда.

АҚШ университетларининг кўпчилигига барча тоифадаги талабаларни муддатидан олдин (ўқиш даври бошланишидан олдинги бутун ўқув йили давомида) қабул қилишни амалга ошириш имконини берди.

Шундай қилиб, биринчи курс учун абитуриентлар хужжатлари қабул қилинади ва дастлабки рўйхатга олиш ўрта мактабда ўқишнинг охириги йилида, магистратурага кирувчилар учун эса хужжатлар қабул қилинади ва дастлабки рўйхатга олиш олий ўқув юртида ўқишнинг охириги йилида амалга оширилади. Яъни иккала ҳолатда ҳам қабул ўқиш тугашидан олдин амалга оширилади. Абитуриентлар ота-оналарига олийгоҳ кампусини кўздан кечириш, ҳатто бир неча кун давомида Талабалар турар жойида яшаб кўриш имкониятлари ҳам берилади.

Бошқа баъзи давлатлардан фарқли тарзда Америка университетларида ватандошларни ўқишга қабул қилиш тўғрисидаги қарор уларнинг таълим учун тўлаш қобилиятига боғлиқ, яъни, кириш имконияти тўлов мавжуд бўлганда таъминланади ва бунинг учун тўлов бевосита абитуриентларнинг академик кўрсаткичларига боғлиқ эмас.

Ўқишни кўчириш бошқа университетларда таҳсил олган талабалар учун ҳар қандай университетда ўқиш масаласи бўйича қарор индивидуал асосда ва фақат улар ўқишни давом эттиришни истаганлар билан боғлиқ аккредитациядан ўтган дастурларда ўқиган бўлиши шарти билан қабул қилинади. Ўтиш даврида улар, қоида тариқасида, ўтган барча фанларни “қониқарли” (“С”) балл билан қайта кредитлашади. Инглиз тили она тили бўлмаган университетга кираётган чет эллик талабалар, белгиланган ҳужжатларга кўшимча равишда, суҳбатда имтиҳон натижаларини топширишлари керак.[5]

Америка университетларида таълим харажатларини ҳисоблаш, ўқитувчилар штатини ва уларнинг иш ҳақини аниқлаш учун фойдаланилади.

Қўшма Штатлардаги олий техник таълим муассасаларида, айниқса, юқори курсларда ўқув жараёни жуда индивидуаллаштирилган. Индивидуаллаштириш даражасини ҳатто АҚШ университетларида руслар учун талабалар гуруҳи ва талабалар оқими каби таниш бўлган тушунчалар ва маъмурий бирликлар ҳамда кўплаб университетларда индивидуаллаштиришнинг ташқи белгиси қўлланилиши билан баҳоланиши мумкин.

Аудиторияларда парталар бирон бир жойда полга бириктирилмаган, шунинг учун ўқувчилар улар билан хонада ҳаракат қилишлари ва ўзлари учун энг қулай жойларни эгаллашлари мумкин.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Деярли барча юқори курс талабалари (Жуниор ва Сениор) индивидуал ўқув режалари бўйича ўқийдилар, стандарт (яъни бутун мамлакат учун қабул қилинган) ўқув дастурлари умуман йўқ ва ҳар бир университетда қабул қилинган мутахассисликлар бўйича ўқув дастурлари фақат таълимнинг умумий режасини белгилайди. Кўпроқ ёки камроқ тафсилотларда улар фақат табиий фанлар ва асосий муҳандислик курсларини белгилайди, махсус, гуманитар ва умумий таълим курсларининг муҳим қисми танлов асосида ўрганилади.

Шунга қарамай, касбий тайёргарликнинг қатъий ўзаги мавжуд бўлиб, у тегишли компетенциялар, билимлар ва кўникмаларни етарлича батафсил тавсифлайди, уларнинг ҳар бири қайси даражада - кириш, ўрта ёки юқори даражада ўзлаштирилиши кераклигини кўрсатади.

Интизомни ўзлаштириш учун “Кириш жойида назорат” (олдинги шартлар) кўпинча талабанинг уни ўрганишга тайёр эмаслиги сабабли вақт ва пул сарфини истисно қилиш учун

қўлланилади. Шу сабабли, университетларда ўқув жараёнини режалаштиришда “кредитлар” дан фойдаланишда муносиб кўникма шаклланган.

Турли касбий жамиятлар ва ассоциациялар индивидуал муҳандислик таълим дастурлари ҳажми ва мазмунини ва ушбу дастурларнинг битирувчилари учун малака талабларини шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Айнан шу ижтимоий ва профессионал органларнинг таъсири остида ва мумкин бўлган меҳнат бозори ва таълим хизматлари манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир университетда қабул қилинган мутахассисликларнинг ўқув дастурлари шакллантирилади. Талабаларнинг индивидуал режалари деярли бир хил омиллар таъсирида, лекин ҳар бир алоҳида талабанинг хоҳиш ва манфаатларини ҳисобга олган ҳолда, унинг салоҳияти, кейинги ишга жойлашиш имкониятлари, мартаба истиқболларини ҳисобга олган ҳолда, шунингдек, имкониятлар, илмий ва унинг раҳбарининг ишлаб чиқариш тажрибаси ва ўрнатилган муносабатлари асосида шакллантирилади. Аккредитация органларининг, хусусан, муҳандислик таълим дастурларини аккредитация қилувчи асосий давлат профессионал органи бўлган Муҳандислик ва технология бўйича аккредитация Кенгаши фаолияти муҳандислик таълими ўқув режаларининг тузилиши ва мазмунига катта таъсир кўрсатади.[6].

Талабаларга таълим ва тарбия беришда Талабалар илмий раҳбарлари институти асосий рол ўйнайди. Айнан илмий раҳбар (“маслаҳатчи”) талабага ўзининг индивидуал ўқув режасини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ёрдам беради, талабанинг ижодий ишига раҳбарлик қилади, у билан фанлараро курс ва лаборатория ишларини олиб боради; битирув ишининг тайёрланишини назорат қилади ва уни ишга жойлаштириш билан шуғулланади. Идеал ҳолда, талаба университетда ўқиш бошланишидан олдин ҳам ўз раҳбарини танлаши ва у билан биргаликда унинг таълим йўналишини аниқлаши керак. Дарҳақиқат, баъзи талабалар университетга ҳали бундай масъулиятли қадамга етарлича тайёр эмаслар, шунинг учун танлов бўлади. Битирувчи мутахассислик ва шунга кўра, битирувчи бўлим ва илмий раҳбар бир икки йилга кечиктирилиши мумкин. Шунинг учун, энг ёмон ҳолатда, талаба учинчи йил ўз раҳбари билан учрашади.

Дарҳақиқат, илмий маслаҳатчи танлаш талабанинг танлаган кенг ихтисослиги доирасидаги тор ихтисослигини белгилайди, битирувчи кафедранинг профили билан белгиланади, шу билан бирга талаба маъмурий йўналиш бўйича тузилган бирон бир гуруҳга эмас, балки бевосита танланган мутахассисликка

қабул қилинади. Натижада ҳар бир раҳбар атрофида ишга қабул қилинган турли йиллардаги талабалар, бакалаврият ва магистратура талабалари (докторантлар ёки PhD талабалари)дан иборат кичик ўқув тадқиқот гуруҳи тузилади. Ушбу жамоанинг барча аъзолари, қоида тариқасида, қандайдир умумий илмий мавзу атрофида бирлашадилар ва аспирантура ва магистратура мавзулари ва юқори курс талабаларининг курс ишлари мавзулари ҳар қандай жамғарма ва ташкилотлар ёки шартномаларнинг умумий грантларининг айрим турли томонларини ифодалайдиган саноат билан ҳамкорлик қиладилар.

Бундай механизм илмий мактаб барча аъзоларининг иш натижалари одатда ушбу жамоа доирасида ҳам, кафедра ёки факультетда мавжуд бўлган йирикроқ илмий мактабларда ўтказиладиган илмий семинарларда муҳокама қилинади. Талабалар билан ишлашнинг шунга ўхшаш шакллари бизнинг мамлакатимизда, қоида тариқасида, маданият ва санъат: муסיқа, бадиий, театр ва кинематография соҳалари ходимларини тайёрлайдиган олий ўқув юртларида ҳам мавжуд.

ХУЛОСА

Барча соҳада жамиятнинг бошқа турли жабҳасининг ютуқларида фойдаланиш, ҳамкорлик қилиш(синергетик) меҳнат самарасини таъминлаганидек, таълимни ташкил этишда ҳам бошқа қатор давлатлар таълимни ташкил қилиш тажрибаларини ўрганиш ижобий янгиликлар ва қулайликлар яратади. Жамият ва халқ фаровонлигига, иқтисодиёт барқарорлигига хизмат қилади. “Бугунги давр талабларига мос равишда ҳар томонлама баркамол, мустақил фикрлайдиган, мамлакат истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, халқ манфаати йўлида бор салоҳиятини сафарбар қиладиган, шижоатли ёшларни тарбиялаш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун мустаҳкам шароит яратиш лозим”. [7] Бунинг учун эса ўзаро тажриба алмашиниш, дунё тажриба ва методларини ўрганиш, лозим бўлса ўзлаштириш талаб этилади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқидан
2. <https://yuz.uz>
3. Л. ГРЕБНЕВ, В. ПОПОВ. Об организации высшего технического образования в США. Журнал: Образование за рубежом. Стр: 153

4. (<http://www.aaup.org/statements/Redbook/1940stat.htm>)
5. Л. ГРЕБНЕВ, В. ПОПОВ. Об организации высшего технического образования в США. Журнал: Образование за рубежом. Стр: 157
6. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти мавзусидаги педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент. 2007.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи фаолиятини кўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги фармони.
8. SI Doniyev, FA Ibrakhimov, IS Joldasov. Trends in the development of primary education (an example of the finnish system of primary education).
9. Р.Б.Турсунов. Таълимда ахборот коммуникацион технологияларни қўллаш тенденциялари. Academic research in educational sciences, 324-331.

